

Віктор Соколов,

кандидат історичних наук, головний бібліотекар,
Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого (м. Київ, Україна)
вул. Михайла Грушевського, 1, м. Київ, 101001, Україна
e-mail: socolv@i.ua

Особливості еволюції публічних бібліотек у губернських містах в Україні у XIX – на початку XX ст.

У статті досліджено становлення та розвиток публічних бібліотек губернських міст на території України у XIX – на початку XX ст., чинники, умови та основні етапи їхньої еволюції. Охарактеризовано головні напрями діяльності губернських бібліотек як інформаційно-ресурсних центрів збереження і суспільного використання друкованих видань, рукописів та інших документів, а також як осередків культурно-освітнього життя краю.

К л ю ч о в і с л о в а: історія бібліотечної справи, губернські публічні бібліотеки, міські бібліотеки, громадські бібліотеки.

Для розуміння становлення і розвитку вітчизняної бібліотечної справи XIX – на початку XX ст. вкрай важливим є вивчення історичного досвіду організації діяльності провідних публічних книгозбірень у губернських містах, зокрема, так званих губернських бібліотек¹. Більшість фахівців обмежують дослідження діяльності губернських бібліотек періодом 1830–1850-х рр. Проте, характеризуючи розвиток бібліотечної справи в країні, деякі автори розширюють хронологічні межі їхньої діяльності до початку XX ст., адже окремі губернські бібліотеки існували під власною назвою до 1917 р. (наприклад, Тульська губернська публічна бібліотека, Вятська губернська публічна бібліотека та ін.).

Метою пропонованої статті є визначення соціально-культурних чинників становлення та особливостей розвитку губернських публічних бібліотек на теренах України у XIX – на початку XX ст.

¹ Означена тематика порушується у працях К. Абрамова, І. Балкової, Г. Бородіної, Б. Володіна, А. Громової, К. Дерунова, М. Матвеева, Л. Хавкіної та ін. Діяльність окремих губернських бібліотек на території України висвітлюється у статтях С. Бондаренка, Л. Лучки, С. Міщука, І. Приймак та ін. Аналіз функціонування означених бібліотек у контексті характеристики регіонального розвитку бібліотечної справи, становлення та поширення бібліотек в Україні загалом здійснено у працях О. Айвазян, Г. Бородіної, А. Волинець, О. Григоренка, О. Завальнюка, О. Комарницького, А. Радзівіло, В. Сєдих та ін. Звичайно, кожен із зазначених авторів відбиває історіографічні підходи, які були властиві для певного періоду розвитку бібліотечної науки [6, с. 31].

Губернські бібліотеки – це провідні державні публічні бібліотеки губернських міст, що діяли у Російській імперії упродовж 1830–1917 рр. Вони виконували функції головних міських книгозбірень, поширюючи свою діяльність у межах основної адміністративно-територіальної одиниці (губернії) [9, с. 333]. У дещо зміненій формі за своєю назвою та функціональними ознаками вони відродилися у період становлення радянської влади (переважно, у першій пол. 1920-х рр.). Еволюція означених бібліотек відбувалася у напрямі формування в губернських (надалі – окружних, обласних) містах головних бібліотечних установ краю (регіону) як інформаційно-ресурсних центрів збереження і суспільного використання книг, періодики та інших документів, а також як осередків культурно-просвітницького життя. З 1860-х рр. певна частина книжкових фондів губернських бібліотек ставала основою для утворення в подальшому нових публічних бібліотек (міських, громадських), які у різні періоди своєї історії змінювали профіль діяльності відповідно до політичних, соціально-культурних умов суспільного розвитку. Наголошуючи на еволюційному характері перетворення губернських публічних бібліотек на міські та громадські, К. Дерунов зазначав, що губернські бібліотеки виступили природним фундаментом для публічних книгозбірень, що утворювалися з другої половини 1860-х рр. [13, с. 91].

Ідея створення публічних бібліотек у кожній губернії Російської імперії з'явилася ще в часи правління Петра I, хоча практичного втілення вона набула лише у 1770–1790-х рр. і то епізодичного (у

1778 р. заснували публічну бібліотеку в Тулі, яка невдовзі припинила свою діяльність; у 1782 р. була створена Іркутська бібліотека, яка також проіснувала декілька років; з 1794-го запрацювала публічна бібліотека в Калузі при головному народному училищі).

Справжня розбудова мережі публічних бібліотек у губернських містах Росії розпочалася лише у 1830-х рр. за царювання Миколи I. У 1830 р. міністр внутрішніх справ, генерал-ад'ютант, граф Арсеній Закревський (1783–1865) розіслав циркуляр Міністерства внутрішніх справ № 777 від 5 (17) липня 1830 р. «Об учреждении в губернских городах публичных библиотек для чтения» [20, с. 333]. Урядовий документ був зумовлений листом президента Імператорського Вільного економічного товариства, адмірала, графа Миколи Мордвинова (1754–1845), у якому той, за дорученням товариства, писав, що розвиток народної освіти, народного життя загалом, сповільнюється через недостатнє поширення відомостей про науки і мистецтва, через відсутність у містах Росії, окрім Петербурга, Москви та Одеси, публічних бібліотек для читання, де «всякий небогатый человек может, за небольшую плату, пользоваться всеми произведениями на русском и иностранных языках» [12, с. 70–71]. Згідно з ідеєю М. Мордвинова, публічні бібліотеки, де всі громадяни, незалежно від майнового стану, за певну плату могли б користуватися книгами, періодичними виданнями, мали виконувати такі завдання: бути місцем спілкування міських жителів щодо розвитку просвітництва, науки, промисловості; сприяти поширенню та збуту книг; слугувати трибуною для оприлюднення авторами результатів своїх наукових напрацювань перед читачьким загалом; виступати центрами збору статистичних відомостей [3, с. 27]. М. Мордвинов наголошував на великому значенні бібліотек для розвитку промисловості, торгівлі, формування нових виробничих відносин. В архіві адмірала збереглися численні замітки, ґрунтовні записи і навіть декілька готових проектів створення публічних бібліотек у губернських містах. Один з розроблених ним документів «Основания, на которых вообще учреждаются в губернских и уездных городах России публичные библиотеки для чтения» містив двадцять пунктів. У першому, зокрема, було записано: «Публичные библиотеки для чтения учреждаются по губерниям с той целью, дабы по возможности распространять повсеместно общее просвещение и, в особенности, полезные сведения до местности каждого края относящиеся» [3, с. 24]. Тобто чинов-

ник відразу робив наголос на красназвачному характері діяльності таких книгозбірень. У листі до А. Закревського М. Мордвинов просив віднайти необхідні кошти для відкриття публічних книгозбірень у всіх губернських містах Росії. Зі свого боку, Вільне економічне товариство зобов'язувалося надсилати кожній такій бібліотеці по два примірники усіх своїх видань. Губернські та повітові публічні бібліотеки мали відкриватися при підтримці держави з ініціативи дворянських зборів, представників інтелігенції, купецтва, міських органів самоврядування.

Загалом, із запланованих 52 публічних бібліотек у губернських і повітових містах було відкрито 39: 29 – у губернських містах і 10 – у повітових. На території України, за відомостями К. Абрамова, з'явилося 8 книгозбірень у губернських містах та 2 – у повітових [2, с. 52]. У багатьох містах імперії відкриття цих бібліотек не відбувалося зовсім, або затягувалося на довгі роки. Проте, у 1850-х рр. внаслідок різних причин (опір місцевого чиновництва, відсутність належного фінансування, обмежена кількість передплатників, недосконале комплектування та ін.) в Росії було закрито 15 губернських і повітових публічних бібліотек (в Україні припинили свою діяльність Катеринославська, Подільська та ін.). На початку 1860-х рр. в Росії продовжували діяти лише 15 публічних бібліотек, заснованих у 1830-ті рр., з яких в Україні працювали лише дві [1, с. 67–68]. За дослідженнями Д. Бастики, у 1835 р. в Росії діяло 35 губернських бібліотек, у 1857-му – 49 [5, с. 107–108]. На думку Л. Хавкіної (Хавкіної-Гамбургер), основними причинами занепаду і закриття губернських публічних бібліотек були: відсутність державної фінансової підтримки, непрофесійний склад опікунських комітетів; низький професійний рівень окремих бібліотекарів; великий відсоток неграмотного населення в країні; відсутність стійкої потреби у читанні книг та періодики у тих, хто вмів читати; байдужість місцевої публіки до освіти; висока плата за бібліотечні послуги [30, с. 6].

У середині XIX ст. книжковий фонд більшості губернських бібліотек становив приблизно 2–3 тис. одиниць зберігання і рідко досягав 5 тис. [13, с. 80]. На початок 1850-х рр. лише Одеська і Тамбовська книгозбірні мали фонд трохи більше 11 тис. примірників [1, с. 67–68]. Галузевий склад фондів губернських бібліотек у середині XIX ст. був приблизно таким: 35 % становила художня література, 24 % – періодика, 20 % – історія, 12 % – природничо-наукові видання, 6 % – книги соціально-політичної те-

матики, 3 % – релігійна література [1, с. 60]. У книгозбірнях, як правило, переважало систематичне розташування книг. Всі губернські бібліотеки формували власні систематичні каталоги у рукописному чи друкованому вигляді (друковані каталоги були в Одеській (1830), Харківській (1834), Сімферопольській (1839), Катеринославській (1843) бібліотеках). У Кам'янець-Подільській публічній бібліотеці був ще й алфавітний каталог. В установчих документах зазначалося, що: бібліотеки працюють щоденно або три-чотири рази на тиждень, не менше як по 4 години на день; читачам, здебільшого, дозволялося брати книги додому, але з оплатою цієї послуги або під певну заставу; відвідувачі читальних залів та передплатники повинні були неухильно виконувати правила бібліотеки. Читання книг вдома було платним, а в читальному залі – безкоштовним, хоча траплялися й винятки. Книжки додому видавалися не більше як на два тижні, якщо в бібліотеці вони були представлені двома і більше примірниками. В окремих книгозбірнях дворянам, чиновникам, духовенству дозволялося брати книги на більший термін. Нові журнали видавали додому тільки через місяць після їх надходження до бібліотеки, а газети – через тиждень.

На рубежі 1850–1860-х рр. багато губернських бібліотек в Україні закрилося через відсутність коштів, недостатню кількість передплатників та безвідповідальну, некваліфіковану роботу персоналу. Та й інтерес читачів до губернських бібліотек став падати головним чином через те, що їх фонди, практично, не поповнювалися новою літературою (книгозбірні були не в змозі її замовляти, оскільки бракувало грошей). Про поганий стан справ у губернських бібліотеках у цей час йшлося майже у кожному звіті бібліотекарів та інших відповідальних осіб. Більше того, у 1850-х – на початку 1860-х рр. чиновники почали вказувати на безперспективність розвитку губернських публічних бібліотек. Так, у 1863 р. херсонський цивільний губернатор у своєму звіті зазначав: «...В городах и местечках, подведомственных губернскому управлению, ни публичных, ни частных библиотек нет ... потребности в них в губернии не имеется» [17].

Доля публічних бібліотек губернських міст великою мірою залежала від того, які державні, громадсько-культурні діячі ними опікувалися, хто входив до складу опікунського чи розпорядчого комітету, хто мав вплив у міській адміністрації [24, с. 115–116]. Як правило, опікунський комітет бібліотеки очолював губернатор, його членами були: віце-губернатор, очільник дворянства, дирек-

тор училища, міські начальники, чиновники. Зазначені особи, як писав К. Дерунов, здебільшого, були «равнодушные к книге и библиотеке, видели в порученном им деле лишнюю неприятную обязанность» [13, с. 75]. Загалом, у 1830–1850-х рр. ставлення вищих прошарків суспільства (дворянства) до заснування губернських бібліотек на умовах благодійності було, здебільшого, негативним. Наприклад, у Сумах, за відомостями К. Дерунова, діяла сильна опозиція стосовно відкриття у місті публічної бібліотеки. Один з тамтешніх очільників дворянства відкрито заявляв, що бібліотеку, якщо вона буде відкрита, він «уничтожит, а читателей убьет» [13, с. 72]. Не поспішали робити грошові внески на утримання губернських бібліотек ані меценати, ані члени дворянських зібрань, ані члени опікунських комітетів. На урочистих відкриттях бібліотек вони завзято обіцяли надати їм фінансову підтримку, а потім, як правило, слідували дворянській приказці «когда захочу, тогда заплачу» або просто відмовчувалися. Через чиновницьку тяганину деякі губернські бібліотеки відкривалися через 20 років після публікації циркуляра № 777.

Негативно позначилася на розширенні мережі публічних бібліотек масштабна епідемія холери 1830–1831 рр., особливо на півдні та південному сході України. Також давалося взнаки невміння належним чином організувати бібліотечну справу. Як зазначала А. Громова, для того, щоб мати гроші, бібліотека повинна була мати достатню кількість передплатників (читачів), турбуватися про задоволення їх потрібною літературою [12, с. 81–82]. А тогочасний попит припадав, головним чином, на белетристику, якої у 1830–1840-х рр. в губернських бібліотеках не було у достатній кількості (художня література становила лише 20–30 % бібліотечного фонду). Дослідниця також зауважувала, що серед причин недостатньої підтримки перших публічних бібліотек не останню роль відігравали відсутність демократизму у провінційному суспільстві, його патріархальні традиції, які вимагали не змішувати різні стани населення, навіть якщо місцем їх перетину була просвітницька установа [12, с. 91].

Не сприяла іміджу губернських бібліотек непоінформованість жителів міста про місце їх розташування, незручність розкладу їх роботи. У 1860-х рр. більшість з них працювала тільки по неділях, потім – 2–3 години на день і тільки на початку 1900-х рр. вони відкривали свої двері на 8–10 годин щоденно [25, с. 30–31]. Для прикладу, можна взяти Полтавську губернську бібліотеку (нині – Полтавська ОУНБ ім. І. П. Котляревсько-

го), котра була відкрита у 1830 р. У перші роки свого існування вона мала фонд всього 200 т. періодичних видань і 48 назв книг. За 10 років до Полтавської губернської бібліотеки надійшло «в дар» всього 310 назв книг (416 т.) [26, с. 194]. Про початок роботи книгозбірні один з її опікунів, відомий шанувальник культури українського народу, засновник вітчизняної наукової фольклористики М. Цертелев (1790–1869) писав: «Публичного открытия библиотеки еще не было, и часов для входа в оную еще не определено по той причине, что никто из жителей города Полтавы не изъявил желания читать книги в библиотеке. Некоторым же были отпускаемы оные в дом и получены обратно в целости» [18].

Проходив час, а відвідувачів у бібліотеці не збільшувалося, що дуже засмучувало її керівника І. Зозуліна, який у 1842 р. попросив 450 руб. «на приведение этой библиотеки в порядок и на переплет книг, так как многія книги в листах и сложены в кипы». Проте, грошей він не отримав, оскільки дворянство відмовлялося асигнувати хоча б по 15 руб. від повіту. Небагатими фондами Полтавської губернської бібліотеки послуговувалося вузьке коло читачів, переважно дворяни, бо висока плата за користування книгами позбавляла більшість населення такої можливості. Наприкінці 1840-х рр. діяльність книгозбірні, практично, припинилася. Надалі, всі спроби реанімувати бібліотеку закінчувалися невдачею: не було ані коштів, ані приміщення, ані бажання можновладців підтримувати роботу установи. За свідченнями І. Павловського, залишки бібліотеки проіснували до 1866 р., а згодом книги перенесли до дворянської богадільні у с. Рибці [26, с. 195].

Безумовно, залежно від місцевих умов, існували певні особливості у діяльності губернських бібліотек, але історія кожної такої книгозбірні, значною мірою, відображає типові риси розвитку публічних бібліотек 1830-х – першої половини 1860-х рр.: опір місцевого чиновництва; відсутність належного фінансування; обмежена кількість передплатників; несистематичне комплектування та ін.

Ліберальні реформи Олександра II у другій половині XIX ст. викликали зростання економіки, обсягів виробництва, торгівлі в країні. Скасування кріпосного права, введення земського місцевого самоврядування, перехід від аграрного суспільства до аграрно-індустріального зумовили потребу в поширенні грамотності, демократизації освіти, а отже, у збільшенні кількості публічних бібліотек. В Україні у цей період міські публічні бібліотеки були повторно відкриті або заново засновані у

Кам'янець-Подільському (1866), Києві (1866), Житомирі (1866), Херсоні (1872), Чернігові (1877), Миколаєві (1881), Харкові (1886) та в інших містах [28, с. 10]. Відкривалися вони при державній підтримці (губернські та міські бюджети) та добровільних пожертвуваннях громадсько-культурних діячів, заможних опікунів [11, с. 118–119]. Потреба у читанні у цей час постійно зростала, що добре розуміли не тільки демократичні кола, прогресивні діячі, а й влада, яка усвідомлювала, що поряд з освітніми, інформаційними функціями публічні бібліотеки виконують також важливі ідеологічні завдання. Усвідомлюючи невідворотність створення публічних бібліотек та необхідність докорінної перебудови бібліотечної справи в країні, царський уряд вирішив взяти справу організації публічних бібліотек не тільки під свій контроль (у бібліотечній галузі почали проявлятися революційно-демократичні тенденції), а й під свій патронат, надаючи публічним книгозбірням постійну допомогу у вигляді грошових субсидій, хоча їх було явно недостатньо для нормальної роботи. Реформи 1860–1870-х рр. відкрили нові можливості для розростання мережі публічних бібліотек. Поступово налагоджувалася робота міських публічних бібліотек, які перебували у підпорядкуванні Міністерства внутрішніх справ, а на місцях – під безпосереднім наглядом розпорядчого комітету, до складу якого входила губернська і міська адміністрація та опікуни (особи, котрі робили значні пожертвування на утримання бібліотек).

У другій половині XIX ст., по суті, постала нова хвиля заснування публічних бібліотек. Частина колишніх губернських бібліотек увійшла до складу нових (міських, громадських) післяреформених книгозбірень, що виникли у 1860–1880 рр. На думку К. Дерунова, фонди губернських бібліотек цілком або частково увійшли до складу громадських бібліотек [13, с. 91]. Наприклад, Катеринославська губернська публічна бібліотека (1851) (нині – Дніпровська ОУНБ) через вісім років після закриття відновила свою роботу в якості Катеринославської публічної бібліотеки, яка успадкувала частину фондів своєї попередниці. У 1887 р. вона була передана до міської думи і на два роки припинила свою діяльність. У 1889 р. ухвалюється рішення про нове її відкриття вже під назвою «Катеринославська міська громадська бібліотека». У цій якості установа пропрацювала до 1922 р. Її книжковий фонд у 1880-х рр. становив приблизно 1500 т. Офіційний статус міської громадської бібліотеки ствердив її в ролі головного книгосхо-

вища краю. Було відновлено колегіальність управління, визначено права і обов'язки бібліотекарів як службовців державної установи. Хоча користування абонементом у бібліотеці залишалося платним (плата за абонемент для різних категорій читачів була різною, однак становила мінімум 50 коп. на місяць). За перегляд літератури у читальному залі плата не передбачалася. Книгозбірня працювала два дні на тиждень, з 3-ї години дня до 8-ї години вечора. На початку XX ст. регламент роботи змінився: у літній час бібліотека відкривалася о 10-й годині ранку і працювала до 8-ї вечора [21, с. 104]. За 20 років діяльності (1894–1914 рр.) фонд Катеринославської міської громадської бібліотеки зріс на 30 тис. томів, а кількість відвідувань – до 51,4 тис. на рік. За обсягом фонду вона була восьмою, за кількістю відвідувань – третьою, а за кількістю книговидач – четвертою серед публічних бібліотек Російської імперії.

Новий етап свого розвитку пережила і Херсонська губернська бібліотека (нині – Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеса Гончара). У 1872 р. було затверджено її статут як громадської бібліотеки. Його розробляли члени Бібліотечного товариства на чолі з істориком-краєзнавцем Г. Ге (братом відомого російського живописця). У тому ж році книгозбірню відкрили для читачів [7, с. 21–22]. З 1890 р. у бібліотеці почали приділяти належну увагу комплектуванню фонду науковими виданнями, хоча основне місце у книгосховищі займали періодичні видання та художня література (белетристика становила приблизно 50 % книг) [22]. На рубежі XIX–XX ст. за кількістю книг бібліотека займала вже сьоме місце в імперії, а за кількістю виданих читачам книг – друге, поступаючись лише Харківській громадській бібліотеці [14, с. 30]. На початку XX ст. книгозбірня стала однією з найкращих в губернії: у 1900 р. її фонд становив 30 683 книги, кількість абонентів – 2794 [7, с. 22].

У 1895 р. було повторно урочисто відкрито Полтавську громадську (колишню губернську) бібліотеку з читальною та абонементом для читання журналів і газет, а також, окремо – абонементом для читання книг (потім їх об'єднали). Вже через два роки вона мала 600 передплатників (абонентів), а її фонд налічував 12 440 т. Кількість відвідувань стрімко зростала: у 1895 р. – 23 554, у 1896-му – 46 277, так само як і кількість вимог: у 1895 р. – 30 256, у 1896-му – 59 489, у 1897-му – 87 038 [18]. Абонентна плата за користування книгами вдома була знижена (приблизно до 25–30 коп. на місяць), а одне відвідування читального залу

коштувало 1 коп. Проте, коштів у бібліотеці вистачало лише на аренду приміщення, виплату заробітної плати персоналу, освітлення та опалення.

Хоча чимало створених у другій половині XIX ст. публічних книгозбірень і мали інші назви, вони були правонаступницями губернських бібліотек і більшість з них будувала свої фонди на рештках останніх. А деякі з губернських бібліотек продовжували існувати під старою власною назвою («губернська публічна бібліотека») до радянських часів. У назвах багатьох дореволюційних публічних бібліотек губернських міст Російської імперії найчастіше використовувалися такі слова та словосполучення: «міська», «публічна», «громадська», «російська», «губернська». Вони були близькими за своїм семантичним змістом. Під публічною бібліотекою розуміли платну загальнодоступну книгозбірню, що була орієнтована на задоволення загальноосвітніх, культурних запитів населення за ініціативою держави та місцевої адміністрації при активній підтримці прогресивної громадськості. Термін «громадська бібліотека» мав кілька смислових значень: 1) бібліотека, призначена для місцевого населення; 2) бібліотека, яка працює за рахунок пожертв населення; 3) установа, створена муніципальною владою. Загалом, терміни «публічна бібліотека» і «громадська бібліотека» були вельми близькими за змістом. На початку 1890-х рр. у назві книгозбірень слово «російська» замінювалося на «міська», дещо змінювалися статутні документи, оскільки мета, завдання міських і громадських бібліотек залишалися незмінними – «доставить городскому обществу возможность умственного развития посредством ближайшего ознакомления с литературой путём чтения различных периодических изданий и прочих полезных книг» [28, с. 11].

Для другої половини XIX ст. було характерне зростання громадської ініціативи в галузі бібліотечної справи. Дедалі частіше публічні бібліотеки в губернських містах створювалися представниками різночинної інтелігенції, дворянства, купецтва, міськими органами самоврядування та земствами. Здебільшого новостворені «міські публічні бібліотеки» або «громадські бібліотеки» виконували ті ж самі функції, що й їх попередниці – губернські публічні бібліотеки. Були в них і ті ж самі проблеми: бракувало нових видань, професійних кадрів, коштів тощо. Так само вони продовжували перебувати під суворим поліцейським наглядом. Більше того, з виданням у 1865 р. нового Цензурного статуту, який включав спеціальні статті про на-

гляд за публічними бібліотеками та кабінетами для читання, цензурний та адміністративний контроль лише посилювався [2, с. 62]. Справами бібліотеки опікувався розпорядчий комітет, в обов'язки якого входили питання загального управління її діяльністю, зокрема: обрання бібліотекаря; щомісячна ревізія фінансових надходжень; щорічна ревізія всього майна бібліотеки; пошук засобів і джерел для її розвитку та покращення матеріальної бази; поповнення фондів книгозбірні книгами та періодичними виданнями; складання річних звітів про діяльність бібліотеки тощо. Відповідно до § 2 Статуту, особи, які пожертвували на користь бібліотеки більше 5 руб. (вартість річного абонементу) ставали членами бібліотеки. Вони мали право брати участь у зборах членів бібліотеки, на яких вирішувалися організаційні питання. 3 грудня 1871 р. новим урядовим циркуляром до складу розпорядчого комітету вводився ректор духовної семінарії.

У 1880-х рр. нагляд за бібліотеками зростає ще більше. У 1884 р. набули чинності «Тимчасові правила» (примітка до ст. 175 Цензурного статуту), які проіснували до 1917 р. Згідно з нововведеннями, при відкритті бібліотеки необхідно було визначити особу, яка відповідатиме за її діяльність перед урядом. Замінити цю особу можна було лише з дозволу губернатора або місцевої влади. Якщо заміна була неможливою, то бібліотека не мала права на подальше існування. Міністр внутрішніх справ, так само як і губернатор, мав право тимчасово закрити бібліотеки, зокрема під час робітничих страйків та селянських бунтів [10, с. 92–93]. Окрім того, з 1884 р. Міністерство внутрішніх справ почало видавати «Алфавитные списки произведений печати, которые не должны были допускаться к обращению в публичных библиотеках и общественных читальнях». Хоча більшість книг з цих списків були у вільному продажу, однак бібліотекам заборонялося мати їх у своїх фондах. Слід також зазначити, що у 1887 р. учням заборонили відвідувати громадські та народні бібліотеки. Порушники цих правил підлягали суворому покаранню і, навіть, виключенню з навчального закладу [4, с. 12–13].

Поступово в провідних публічних бібліотеках формувалися доволі великі фонди книг, журналів та інших документів. Наприклад, в Одеській міській публічній бібліотеці станом на 1914 р. було зібрано 180,4 тис. т., у Харківській громадській бібліотеці – 172,8 тис., Херсонській громадській бібліотеці – 86,7 тис., Київській міській публічній бібліотеці – 53,2 тис., Катеринославській міській громадській бібліотеці – 35,1 тис. т. Частка перед-

платників (абонентів) зазначених бібліотек по відношенню до кількості мешканців міст була невеликою – приблизно 1–3 % (наприклад, для Харківської громадської бібліотеки вона становила 3,5 %) [2, с. 98–99]. Однією з причин такого співвідношення та низької відвідуваності бібліотек була висока плата за користування абонементом.

Якщо у 1830–1850-х рр. основними користувачами абонементу були дворяни, чиновники (до 80 %), то у другій половині XIX ст. їхній відсоток поступово знижується. Наприкінці XIX ст. вони становили 30–50 % з тенденцією до зниження [23, с. 122]. Загалом, читачі публічних бібліотек ділилися на три групи: перша – особи, які займалися самоосвітою і які читали класичну літературу, періодику, книги з різних галузей знань; друга, найбільша за кількістю, – шанувальники пригодницької та розважальної літератури, а також читачі винятково періодики; третя група – особи, які читали як серйозну літературу, так і розважальні твори. У більшості провідних бібліотек губернських міст влаштовувалися публічні лекції, літературні вечори та читання, платні вистави і концерти, кошти від яких йшли на утримання книгозбірень. Окремі бібліотеки (Одеська міська публічна бібліотека, Харківська громадська бібліотека та ін.) мали власні філії (відділення) у міських окраїнах.

Таблиця

Основні кількісні показники діяльності провідних публічних книгозбірень України у 1914 р.

Бібліотека	Кількість томів	Кількість передплатників	Кількість відвідувачів читального заду	Видано книг і журналів (в примірниках)
Одеська міська публічна бібліотека	180407	8582	106682	171598
Харківська громадська бібліотека	172861	5788	16371	243634
Херсонська громадська бібліотека	86763	8887	43198	157107
Катеринославська міська громадська бібліотека	35192	1174	74235	101205
Київська міська публічна бібліотека	53242	–	94285 (кількість відвідувань)	169184 (кількість вимог)

Джерела: [2, с. 98; 20, с. 96–100; 25, с. 30–32].

Після двох революцій 1917 р., громадянської війни та встановлення радянської влади на території України продовжувала зберігатися губернська адміністративно-територіальна система. У 1921 р. Україна поділялася на 12 губерній: Волинську, Донецьку, Запорізьку (з 16.04.1920 до 23.03.1921 р. – Олександрівська губернія), Катеринославську, Київську, Кременчуцьку, Миколаївську, Одеську, Подільську, Полтавську, Харківську і Чернігівську губернії. У 1922 р. Кременчуцька й Запорізька губернії ліквідовуються, а Одеська та Миколаївська об'єднуються в Одеську. З середини 1920-х рр. бу-

ла реалізована нова адміністративно-територіальна реформа, за якою губернська територіальна система змінювалася на систему округів та районів. У подальшому остання перетворилася на обласну, яка формувалася упродовж 1932–1939 рр. Так само як і при цараті, у радянських республіках мережа бібліотек та інших культурно-освітніх закладів вибудовувалася з прив'язкою до адміністративно-територіальної структури.

У період становлення радянської влади деякі колишні провідні міські публічні книгозбірні, що виконували функції губернських бібліотек, певний час (переважно, у 1919–1925 рр.) мали назву губернських. Наприклад, колишня Київська міська публічна бібліотека на початку 1920-х рр. мала назву Київська губернська бібліотека. Одеська міська публічна бібліотека – Центральна губернська бібліотека. У 1919 р. Чернігівську міську громадську бібліотеку рішенням Губнаросвіти про централізацію бібліотечної справи реорганізували у Чернігівську Центральну зразкову губернську бібліотеку. У тому ж році, за рішенням Всеукраїнського революційного комітету, Харківську громадську бібліотеку було перетворено на Центральну губернську бібліотеку і підпорядковано позашкільному підвідділу Харківського міського відділу народної освіти. Надалі, незважаючи на часту зміну назв згаданої книгозбірні (Державна бібліотека імені В. Г. Короленка (1922), Центральна округова бібліотека імені В. Г. Короленка (1925), Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка (1930), вона незмінно виконувала функції центрального книгосховища та культурно-просвітницького центру не тільки міста, області, а й регіону.

В Україні у 1921–1922 рр. бібліотечна справа, як і культурне будівництво загалом, перебували у занепаді. Давалися взнаки громадянська війна, розруха, важке соціально-економічне становище, хоча більшовицька влада вживала заходів щодо розбудови бібліотечної мережі, посилення політичної ролі бібліотек. Бібліотечною справою в країні в перші роки радянської влади опікувався Наркомат освіти (Наркомос). «Положенням про центральні губернські і повітові бібліотеки» (1922) на останні покладалося керівництво всією мережею публічних бібліотек. Воно мало здійснюватися спільно з колекторами. При бібліотеках створювалися кабінети і куточки бібліотекаря, організовувалися бібліотечні об'єднання, на які і спиралися у своїй методичній роботі губернські і повітові бібліотеки. Центральні бібліотеки губернських міст поступово ставали методичними та організаційними центрами

для всіх районних і міських публічних бібліотек. Наприклад, Миколаївська громадська бібліотека (1881), після націоналізації у 1920 р., перейменовується на Центральну міську і підпорядковується Губнаросвіті. По суті, вона виконувала ті ж функції, що й губернська публічна бібліотека. Проте, якщо раніше її читачами були переважно представники інтелігенції, то тепер серед відвідувачів зросла кількість робітників, червоноармійців, студентів, учнів. З 1924 р. бібліотека почала працювати щодня (з одним вихідним). Згодом тут налагоджує свою роботу гурток з підтримки бібліотеки, одним із завдань якого був пошук додаткових коштів для бібліотеки шляхом організації платних спектаклів, вечорів, лекцій, а також створюється консультативно-довідкове бюро, де бажаючим допомагали підібрати потрібну літературу. Працівників бібліотеки зобов'язували брати участь у всіх політичних кампаніях, що проходили у місті.

В Одесі функції губернської книгозбірні виконувала Одеська громадська бібліотека (нині – Одеська обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Грушевського), що вела свій відлік з 1875 р. У перший рік існування її фонд становив 1138 т., а кількість читачів не перевищувала 130 осіб. У 1920 р. Одеську громадську бібліотеку націоналізують і перейменовують у Центральну комунальну бібліотеку, потім – Центральну губернську, а з 1925-го – у Центральну округову бібліотеку ім. Жовтневої революції. У 1927 р. книжковий фонд бібліотеки налічував вже 150 тис. т., щороку її відвідувало більше 17 тис. читачів. Згодом вона стала центром бібліотечної діяльності в Одесі та на окрузі [27, с. 21–22].

Загалом, у 1920-х рр. в Україні функціонувало кілька видів публічних бібліотек: центральні губернські бібліотеки, які фінансувались з державного бюджету, їхній фонд становив більше 100 тис. примірників (Київська, Одеська, Харківська і Катеринославська державні центральні губернські бібліотеки); центральні губернські бібліотеки, що утримувалися місцевими бюджетами (їхній фонд сягав приблизно 20 тис. примірників); центральні бібліотеки повітових і районних губернських міст (з фондом 5–10 тис. прим.); районні повітові бібліотеки; волосні бібліотеки; спеціальні та наукові бібліотеки; пересувні бібліотеки [29, с. 147]. З 1923 р. бібліотечне будівництво в Україні поступово інтенсифікується, розширюється мережа бібліотек, стає більш якісною їхня робота. Тільки за 1923 р. бібліотечна мережа України зросла з 3726 до 5154 бібліотек [15, с. 94]. З 1925 р., за новою адміністративною

реформою, губернські бібліотеки перейменовуються на округові, а повітові – на районні. Загалом було створено 12 державних і 36 центральних округових бібліотек, деякі з них у 1930-х рр. перетворилися на обласні.

Розбудова радянської бібліотечної системи у 1920-х рр. вирізнялася централізацією бібліотечних фондів. Їх переводили на державну форму зберігання. Фонди низки колишніх книгозбірень обліковувалися і передавалися до провідних державних бібліотек, що виконували функції центральних губернських бібліотек. Тут книги зберігалися у належних приміщеннях і охоронялися. Значну роботу зі збереження книжкових колекцій та зібрань здійснювали саме губернські (а надалі – округові й обласні) бібліотеки, які стали центрами концентрації регіональних книгосховищ. Губернські бібліотеки у середині 1920-х рр. розглядалися як територіальні (обласні) наукові бібліотеки (їх іноді неофіційно називали губернськими науковими бібліотеками), які працювали на задоволення науково-освітніх запитів читачів, розвиток їхніх краєзнавчих інтересів. Формування мережі губернських бібліотек як провідних наукових бібліотек за територіальною ознакою значною мірою зумовлювалося націоналізацією та централізацією фондів ліквідованих відомчих, церковних та приватних бібліотек. Значну частину бібліотечного фонду центральних губернських бібліотек становили колишні книжкові та архівні фонди державних установ, відомств, переважно економічного та управлінського характеру, які формували фонди літератури відповідно до профілю своєї діяльності. Ускладнювалася структура книгозбірень як науково-методичних центрів, де провідну роль починали відігравати довідково-бібліографічні та краєзнавчі відділи. У 1920-ті рр. центральні губернські бібліотеки активно перебирали на себе функції координації діяльності книгозбірень регіонального рівня. Вони вели активну культурно-просвітницьку роботу, тут функціонувало багато гуртків, зокрема таких, як «Друзі книги», «Літературний гурток», «Газетний гурток», «Фізико-математичний гурток» та ін. Значна увага приділялася також малограмотним читачам, їм всіляко допомагали підвищувати рівень знань. У структурі бібліотек обов'язково працювали читальня, довідковий, культурно-просвітницький та дитячий відділи.

Центральна губернська бібліотека поступово ставала методичним центром для інших книгозбірень губернії. Її співробітники розробляли

форми організації єдиного статистичного обліку, форми реєстрації книг і бланків для роботи хат-читалень, повітових, волосних та інших бібліотек губернії. На базі деяких центральних губернських бібліотек організовувалися курси з підвищення кваліфікації працівників бібліотек і хат-читалень. Вони давали знання як з загальноосвітніх предметів, так і з основ бібліотечної справи, агітації, методики роботи з газетою, з організації довідкової та екскурсійно-виставкової роботи тощо.

Водночас багато форм і методів роботи радянські центральні губернські бібліотеки успадкували від колишніх, дореволюційних, міських та громадських книгозбірень. Центральні губернські бібліотеки, перейменовані у центральні округові, міські або робітничі бібліотеки, продовжували залишатися платними. Наприклад, плата у Запорізькій Центральній міській робітничій бібліотеці коливалася від 5 коп. до 1 крб. на місяць й залежала від соціального стану передплатників: робітники платили по 5 коп. на місяць, службовці – 15 [16]. Від плати звільнялися: безробітні, червоноармійці, комсомольці та деякі інші категорії читачів. З 1929 р. платити стали й безробітні (по 5 коп.), а грошові внески робітників почали залежати від їхньої заробітної плати. Читачі, не члени профспілки, сплачували найбільшу суму – 1 крб. (сріблом) за місяць. Платили навіть діти – по 15 коп. за місяць. Від плати звільнялися лише діти, батьки яких одержували заробіток менше 50 крб. Проте, у багатьох сільських бібліотеках плату за користування бібліотечними послугами не вводили, а вже на початку 1930-х рр. кількість читачів, що мали право безкоштовно користуватися бібліотечними послугами, починає стрімко зростати.

На абонементі книги так само видавалися лише тим передплатникам, які внесли заставу та абонентську плату на місяць вперед; застава, як і абонентська плата, залежали від соціального стану відвідувачів; читачі могли взяти додому книжки лише на два тижні; винні в затримці книг штрафовалися (6 крб. у 1923 р., по 1 коп. за день у 1927 р.); за загублені або зіпсовані книги передплатники сплачували їх дійсну вартість. Окрім того, читачі, які не повертали книги до бібліотеки протягом 3-х місяців, могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

У 1920-х рр. динаміка зростання кількості читачів міських публічних книгозбірень була досить нестабільною, хоча і намітилася певна тенденція до її збільшення. Наприклад, у 1922 р. Центральну міську робітничу бібліотеку Запоріжжя (у 1921 р.

Олександрівськ було перейменовано у Запоріжжя), яка виконувала функції центральної губернської бібліотеки Запорізької губернії і успадкувала фонди Олександрівської міської громадської бібліотеки (1904), відвідало 1447 осіб, у 1925-му – 1006, у 1929-му – 1307. Кількість книг тут також поступово збільшувалася: у 1925 р. було 12 751 примірників, у 1929-му – 20 686. Однак, бібліотека втрачала багато книг від необережного користування та зношення [19, с. 14].

Історично склалося так, що більшість обласних бібліотек, утворених у 1930-ті рр., згодом (у 1960-х рр.) перетворилася у сучасні ОУНБ. Багато фахівців одноставні в думці, що формування ОУНБ розпочалося з виникнення губернських публічних бібліотек як центрів культурно-просвітницької та громадської діяльності, осередків зберігання та поширення культурної спадщини, які мали ознаки державної регіональної установи. Регіональні ознаки губернських публічних бібліотек проявлялися у таких особливостях їхньої роботи: регіональний масштаб діяльності бібліотеки; тенденція до підпорядкування діяльності бібліотеки культурно-освітнім інтересам певного краю; формування відповідальності за збір, зберігання і надання в громадське користування краєзнавчих документів; фінансова та адміністративна приналежність краю.

Аналіз еволюції публічних бібліотек губернських міст дає підстави для такої періодизації їхнього розвитку:

1. Становлення та занепад губернських публічних бібліотек на початковому етапі їх формування (1830-ті – перша пол. 1860-х рр.). Їх діяльність підтримувалася приватними особами, товариствами, громадськими та деякими державними установами. Основними причинами першої (невдалої) спроби розбудови мережі публічних бібліотек були: відсутність стабільного фінансування, бюрократизація чиновництва, невміння належним чином організувати бібліотечну роботу, висока плата за бібліотечні послуги, обмежене коло читачів.

2. Розвиток провідних публічних бібліотек губернських міст після скасування кріпосництва та упродовження низки демократичних реформ (друга пол. 1860-х – 1880-ті рр.). Даний період можна назвати «адміністративним», оскільки державна та міська влади (а також міська громада) починають більш активно фінансувати публічні бібліотеки.

3. Формування мережі міських, громадських

публічних бібліотек у 1890-х – 1917 р., які намагалися задовольняти потреби населення у необхідних знаннях, розширювали свою соціальну базу, оновлюючи форми роботи.

4. Розвиток центральних губернських бібліотек у період становлення радянської влади (1919–1925 рр.). Вони стають методичними центрами для усіх книгозбірень регіону.

Завдяки вивченню основних етапів становлення та розвитку публічних бібліотек губернських міст вдалося виявити такі їх різновиди:

1) Губернські публічні бібліотеки (1830–1850-х рр.).

2) Міські публічні бібліотеки губернських міст, які виконували функції провідних книгозбірень краю та мали, переважно, назву «Міська публічна бібліотека» (з другої половини 1860-х рр. і до 1890-х рр. існував також їх різновид – «Російська публічна бібліотека», надалі у назві слово «російська» замінили на «міська»).

3) Громадські публічні бібліотеки, засновані в губернських містах, так само як і міські публічні бібліотеки виконували функції центральних книгозбірень краю і називалися «громадська публічна бібліотека» або «громадська бібліотека».

4) Центральні губернські бібліотеки першої половини 1920-х рр., які перебували на державному утриманні та центральні губернські бібліотеки, які фінансувалися з місцевих бюджетів.

5) Центральні міські робітничі бібліотеки, що виконували функції центральних губернських бібліотек у 1920-х рр.

6) Центральні округові бібліотеки, що отримали назву з середини 1920-х рр., успадкувавши фонди своїх попередниць (центральных губернських бібліотек) у період проведення нової адміністративно-територіальної реформи (1925–1929 рр.).

Основними економічними, соціально-культурними чинниками еволюції публічних бібліотек губернських міст були:

- промислово-економічний розвиток, розширення торговельних відносин, що спонукало розвій науки, освіти, просвітництва, бібліотечної справи;
- активізація громадського життя, діяльності громадських організацій та установ, органів місцевого самоврядування, товариств тощо;
- усвідомлення громадськістю необхідності суспільного використання книг через заснування мережі публічних бібліотек, через загальнодоступне надання бібліотечних послуг;
- розвиток благодійної діяльності приватних осіб, меценатів, громадських діячів, завдяки зу-

силлям яких утримувалися бібліотеки, будувалися або орендувалися приміщення для книгозбірень, формувалися і поповнювалися їхні фонди.

Отже, більшість міських публічних, громадських бібліотек, створених у другій половині XIX – на початку XX ст. стали наступниками губернських бібліотек, оскільки вони формували свої фонди, переважно, із залишків останніх та виконували ті ж завдання і функції, що й їхні попередниці (інформаційні, культурно-просвітницькі, освітні, комунікаційні, красназавчі та ін.). З встановленням радянської влади, після націоналізації та централізації бібліотечних фондів, формується мережа центральних губернських (у подальшому окружних, обласних) бібліотек, які у 1920-х рр. стають методичними центрами для усіх книгозбірень губернії (округу, області). Таким чином, протягом своєї еволюції, губернські публічні бібліотеки, хоча і розвивалися не зовсім динамічно, з великими перервами, перепрофілюванням діяльності, з частими змінами назв, формувалися як центри розвитку бібліотечної справи певного краю, як осередки культурно-просвітницького життя, книжкової та духовної культури.

Список бібліографічних посилань

- Абрамов К. И. Читатели публичных библиотек России в первой половине XIX века. *Библиотековедение*. 2001. № 2. С. 60–68.
- Абрамов К. *История библиотечного дела в СССР*. 3-е изд. Москва : Книга, 1980. 352 с.
- Абрамов К. Прожектёр из прошлого века. *Библиотека*. 1992. № 2. С. 23–27.
- Айвазян О. Б. Нормативно-правовая база створення і функціонування бібліотечної мережі Подільської губернії. *Бібліотечна справа на Поділлі: історія і сучасність* : матеріали наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 21 черв. 2016 р. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 12–19.
- Балика Д. *Бібліотека у минулому: (культурно-історичний нарис)*. Київ : ДВУ, 1925. 118 с.
- Бондаренко С. К. В поисках исторического образа Харьковской губернской публичной библиотеки. *Збірник наукових праць*. Вип. 8. Харків, 2016. С. 4–52. URL: https://www.docme.ru/doc/1357937/zb%D1%96rnik-naukovih-prac._-vipusk-8
- Бородіна Г. Г. Зародження бібліотечної справи Херсонщини (кінець XVIII — початок XX ст.). *Бібліотечна планета*. 2000. № 2. С. 20–23.
- Володин Б. Ф. *Всемирная история библиотек*. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург : Профессия, 2004. 432 с.
- Володин Б. Ф. Губернские библиотеки. *Бібліотечная энциклопедия*. Москва : Изд-во «Пашков дом», 2007. С. 333.
- Голоха Л. Державне управління бібліотечною справою в Україні: історичний аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 2009. Вип. 1. С. 89–100. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01\(1\)/Goloha.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01(1)/Goloha.pdf)
- Григоренко О. П. Формування публічних бібліотек у містах Подільської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Сер.: *Бібліотекознавство. Книгознавство*. 2010. Вип. 2. С. 117–123.
- Громова А. А. Публичные библиотеки в провинции в 1830–1850 гг. *Советская библиография*. 1934. Вип. 1. С. 66–97.
- Дерунов К. Н. Типичные черты в эволюции русской «общественной» библиотеки. *Дерунов К. Н. Избранное: Труды по библиотековедению и библиографии*. Москва : Книга, 1972. С. 62–141.
- Зелена Л. І. Головні бібліотеці Херсонщини – 135! : історичний зріз. *Бібліотечна планета*. 2007. № 3. С. 30–32.
- История библиотечного дела на Украине (1917–1932 гг.)* : учеб. пособие / под. ред. Т. А. Скрипник. Харьков, 1975. 208 с.
- Ізюмова Л. Ф. Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <http://ube.nplu.org/article/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%20%D1%81%D0%BD%D0%B0%20%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0>
- Історія Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гмирьова*. URL: <http://www.reglibrary.mk.ua/index.php/istoriya>
- Історія Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського. Календаре намісто* : Блог відділу краєзнавства Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського. URL: https://poltavakr.blogspot.com/p/blog-page_26.html
- Козлова І. Розвиток бібліотечної справи на Запоріжжі в 20-ті роки XX сторіччя. *Бібліотечне краєзнавство*. Вип. 2: *Матеріали краєзнавчих читань*. Запоріжжя, 2000. С. 12–15.
- Літопис Національної парламентської бібліотеки України. Ч. 1: 1866 – лютий 1917 р.* / [Гапченко П. Б., Зворський С. Л., Любаренко Л. М., Мастипан О. О.; ред. Н. Я. Маслова]. Київ, 1996. 137 с.
- Лучка Л. М. Від Публічної до Міської громадської: сторінки історії Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки. *Моє Придніпров'я: Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2009 рік*. Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2008. С. 102–107. URL: https://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=1357
- Мальована Т. Г. Нікопольська міська бібліотека: історія і сучасність. *Нікополь: Бібліотечно-інформаційний центр «Слово»*. URL: <http://www.bizslovo.org/content/index.php/ru/plavni/139-zagalni-vidomosti/692-nikopolska-miska-biblioteka.html>
- Матвеев М. Ю. Особенности развития общественных библиотек в губернских городах России. *Библиотековедение*. 1995. № 4/5. С. 120–128.
- Матвеев М. Ю. Публичные и народные библиотеки в Российской империи в 1850–1860-х гг. *Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры*. 2012. № 4(13). С. 114–121.
- Матвеев М. Ю. *Российские библиотеки во второй половине XIX – начале XX века*. Санкт-Петербург, 2014. 552 с.
- Павловский И. Ф. *Полтава. Исторический очерк ее, как губернского города в эпоху управления генерал-губернаторами (1802–1856)*. По архивным данным, с 80 рис. и планом го-

рода. Полтава: Електрическа типо-літографія Т-ва б.в. «І. А. Дохман», 1910: Репринтне издание. Харьков: «Изд-во САГА», 2009. 417 с.

27. Пятидесятилетний юбилей Одесской центральной губернской библиотеки. *Бюллетень Одесского библиотечного объединения*. 1925. Вып. 1. С. 21–22.

28. Радзівіло А. А. З історії публічних бібліотек України у другій половині XIX ст. – першому десятиріччі XX ст. (З архівних матеріалів). *Історія бібліотечної справи в Україні*. Київ, 1995. Вып. 1. С. 9–15.

29. Седих В. В. *Історія бібліотечної справи в Україні*: навч. посібник. Харків: ХДАК, 2013. 213 с.

30. Хавкина Л. Б. *Краткий очерк о деятельности Харьковской общественной библиотеки за 25 лет*. Харьков: Тип. «Печатник», 1913. 23 с.

References

1. Abramov, K. I. (2001). Chitateli publichnykh bibliotek Rossii v pervoi polovine 19 veka [Readers of public libraries in Russia in the first half of the nineteenth century]. *Bibliotekovedenie*, 2, 60–68. [In Russian].

2. Abramov, K. (1980). *Istoriia bibliotchnogo dela v SSSR* [History of librarianship in the USSR]. 3rd ed. Moscow, Russia: Kniga. [In Russian].

3. Abramov, K. (1992). Prozhektor iz proshlogo veka [Projector from the last century]. *Biblioteka*, 2, 23–27. [In Russian].

4. Aivazian, O. B. (2016). Normatyvno-pravova baza stvorenia i funktsionuvannia bibliotchnoi merezhi Podilskoi hubernii [Regulatory basis for the creation and functioning of the library network of the Podolsk province]. *Bibliotchna sprava na Podilli: istoriia i suchasnist: materialy nauk.-prakt. konf., m. Kamianets-Podilskiyi, 21 cherv. 2016 r.* (pp. 12–19). Kamianets-Podilskiyi, Ukraine. [In Ukrainian].

5. Balyka, D. (1925). Biblioteka u mynulomu: (kulturno-istorychnyi narys) [Library in the past (cultural-historical essay)]. Kyiv, Ukraine: DVU. [In Ukrainian].

6. Bondarenko, S. K. (2016). V poiskah istoricheskogo obraza Kharkovskoi gubernskoi publichnoi biblioteki [In search of the historical image of the Kharkiv Provincial Public Library]. *Zbirnyk naukovykh prats*, 8. Kharkiv, Ukraine. Retrieved from https://www.docme.ru/doc/1357937/zb%D1%96rmik-naukovih-prac._-vipusk-8 [In Russian].

7. Borodina, H. H. (2000). Zarozhzhennia bibliotchnoi spravy Khersonshchyny (kinets 18 – pochatok 19 st.) [The origin of the library business of Kherson region (the end of the 18 – the beginning of the 19 century)]. *Bibliotchna planeta*, 2, 20–23. [In Ukrainian].

8. Volodin, B. F. (2004). *Vsemirnaia istoriia bibliotek* [World history libraries]. (2nd ed., add.). Saint-Petersburg, Russia: Professia. [In Russian].

9. Volodin, B. F. (2007). Gubernskie biblioteki [Provincial Libraries]. *Bibliotchnaia entsiklopediia*. Moscow, Russia: "Pashkov dom". [In Russian].

10. Holokha, L. (2009). Derzhavne upravlinnia bibliotchnoiu spravoiu v Ukraini: istorychnyi aspekt [Public administration of library business in Ukraine: historical aspect]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, 1. (pp. 89–100). Dnipropetrovsk, Ukraine. Retrieved from [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01\(1\)/Goloha.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01(1)/Goloha.pdf) [In Ukrainian].

11. Hryhorenko, O. P. (2010). Formuvannia publichnykh bibliotek u mistakh Podilskoi hubernii v druhi polovyni 19 – na pochatku 20 st. [Formation of public libraries in the cities of

Podolsk province in the second half of the 19 and early 20 centuries]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ser.: Bibliotekoznavstvo. Knyhoznavstvo*, 2, 117–123. [In Ukrainian].

12. Gromova, A. A. (1934). Publichnye biblioteki v provintsii v 1830–1850 gg. [Public libraries in the province in 1830–1850]. *Sovetskaia bibliografiia*, 1, 66–97. [In Russian].

13. Derunov, K. N. (1972). Tipichnye cherty v evoliutsii russkoi "obshhestvennoi" biblioteki [Typical features in the evolution of the Russian "public" library]. *Derunov K. N. Izbrannoe: Trudy po bibliotekovedeniui i bibliografii*, (pp. 62–141). Moscow, Russia: Kniga. [In Russian].

14. Zelena, L. I. (2007). Holovni bibliotetsi Khersonshchyny – 135!: istorychnyi zriz [Main library of Kherson region – 135!: historical cut]. *Bibliotchna planeta*, 3, 30–32. [In Ukrainian].

15. Skrypnyk, T. A. (Ed). (1975). *Istoriia bibliotchnogo dela na Ukraine (1917–1932 gg.)* [History of librarianship in Ukraine (1917–1932)]. Kharkiv, Ukraine. [In Russian].

16. Iziunova, L. F. Zaporizka oblasna universalna naukova biblioteka [Zaporizhzhya Oblast Universal Scientific Library]. *Ukrainska bibliotchna entsyklopediia*. Retrieved from <http://ube.nplu.org/article/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B0%20%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0> [In Ukrainian].

17. *Istoriia Mykolaivskoi oblasnoi universalnoi naukovoii biblioteki im. O. Hmyrova* [History of the Mykolaiv Regional Universal Scientific Library named after. O. Hmyrov]. Retrieved from <http://www.reglibrary.mk.ua/index.php/istoriya> [In Ukrainian].

18. *Istoriia Poltavskoi OUNB im. I. P. Kotliarevskoho* [History of the Poltava OUNB them. I. P. Kotliarevsky]. *Kalynove namysto: Bloh viddilu kraieznavstva Poltavskoi OUNB im. I. P. Kotliarevskoho*. Retrieved from https://poltavkr.blogspot.com/p/blog-page_26.html [In Ukrainian].

19. Kozlova, I. (2000). Rozvytok bibliotchnoi spravy na Zaporizhzhzi v 20-ti roky 20 storichchia [The development of the library business in Zaporizhzhya in the 20 years of the 20th century]. *Bibliotchno kraieznavstvo*, 2, (pp. 12–15). Zaporizhzhzia, Ukraine. [In Ukrainian].

20. [Hapchenko, P. B., Zvorskyi, S. L., Liubarenko, L. M., Mastypan, O. O. (1966)]. *Litopys Natsionalnoi parlamentskoi biblioteki Ukrainy. Ch. 1: 1866 – liutyi 1917 r.* [Chronicle of the National Parliamentary Library of Ukraine. Part 1: 1866 – February 1917]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

21. Luchka, L. M. (2008). Vid Publichnoi do Miskoi hromadskoi: storinky istorii Dnipropetrovskoi oblasnoi universalnoi naukovoii biblioteki [From Public to City Public: History pages of Dnipropetrovsk Oblast Universal Scientific Library]. *Moie Prydniprov'ia: Kalendar pamiatnykh dat Dnipropetrovskoi oblasti na 2009 rik*. Dnipropetrovsk, Ukraine: DOUNB. Retrieved from https://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=1357 [In Ukrainian].

22. Maliovana, T. H. Nikopolska miska biblioteka: istoriia i suchasnist [Nikopol City Library: History and Modernity]. *Nikopol: Bibliotchno-informatsiyni tsentr "Slovo"* Retrieved from <http://www.bizslovo.org/content/index.php/ru/plavni/139-zagalni-vidomosti/692-nikopolska-miska-biblioteka.html> [In Ukrainian].

23. Matveev, M. Yu. (1995). Osobennosti razvitiia obshchestvennykh bibliotek v gubernskih gorodakh Rossii [Features of

the development of public libraries in the provincial cities of Russia]. *Bibliotekovedenie*, 4/5, 120-128. [In Russian].

24. Matveev, M. Yu. (2012). Publichnye i narodnye biblioteki v Rossiiskoi imperii v 1850-1860-h gg. [Public and public libraries in the Russian Empire in the 1850-1860-ies]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kultury*, 4(13), 114-121. [In Russian].

25. Matveev, M. Yu. (2014). *Rossiiskie biblioteki vo vtoroi polovine 19 – nachale 20 veka* [Russian libraries in the second half of the 19 – early 20 century]. Saint-Petersburg, Russia. [In Russian].

26. Pavlovskii, I. F. (2009). *Poltava. Istoricheskii ocherk eie, kak gubernskogo goroda u epokhu upravleniia general-gubernatorami (1802-1856). Po arxivnym dannym, s 80 ris. i planom goroda* [Poltava. Its historical essay, as a provincial city in the era of control of the governor-generals (1802-1856). According to archival data, from 80 fig. and city plan]. [Reprint]. Kharkov, Ukraine: "SAGA". [In Russian].

27. (1925). Piatidesiatiletanii yubilei Odesskoi tsentralnoi gubernskoi biblioteki [The fiftieth anniversary of the Odessa Central Provincial Library]. *Biuletten Odesskogo bibliotechnogo obedineniia*, 1, 21-22. [In Russian].

28. Radzivilo, A. A. (1995). Z istorii publichnykh bibliotek Ukrainy u druii polovyni 19 st. – pershomu desiatyrichchi 20 st.: (Z arkhivnykh materialiv) [From the history of public libraries in Ukraine in the second half of the 19 century – the first decade of the 20 century: (From archival materials)]. *Istoriia bibliotechnoi spravy v Ukraini*, 1, 9-15. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

29. Siedykh, V. V. (2013). *Istoriia bibliotechnoi spravy v Ukraini: navch.posibnyk* [The history of library business in Ukraine: Textbook]. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].

30. Havkina, L. B. (1913). *Kratkii ocherk o deiatelnosti Kharkovskoi obshhestvennoi biblioteki za 25 let* [A brief essay on the activities of the Kharkiv Public Library for 25 years.]. Kharkov, Ukraine: Pechatnik. [In Russian].

Viktor Sokolov,

PhD in History, Chief librarian, Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

FEATURES OF EVOLUTION OF LEADING PUBLIC LIBRARIES IN PROVINCIAL CITIES IN UKRAINE IN THE 19 - EARLY 20 CENTURY

In the article were explored the development of the leading public libraries of provincial cities on the territory of Ukraine in the 19 - early 20th centuries, factors, conditions and main stages of their evolution.

The purpose of the proposed article is to determine the socio-cultural factors of formation and features of the development of the leading city public libraries of provincial cities in the territory of Ukraine in the nineteenth and early twentieth centuries, in particular provincial libraries, as well as the identification of the main stages of their formation, the study of the specifics of functioning, the dynamics of the main indicators library work and the significance of their work in developing a network of urban public libraries. In his work, the author widely used as general scientific methods of research (description, comparison, analogy, deduction, induction, analysis, etc.), as well as historical (historical-comparative, historical-typological, historical-diachronic, chronological) methods.

It was found that the formation and development of the leading public libraries of provincial cities in Ukraine depended mainly on financial support and understanding of local administration, philanthropists, representatives of the ruling classes of society and cultural and educational figures on the need for the dissemination of education and culture, as well as the peculiarities of regional development, public activity city life and democratic movement. Analysis of the experience of the functioning of the leading public libraries of provincial cities proves that the lack of economic basis and the low percentage of the written population in provincial towns were objective factors of the unsuccessful attempt to establish public libraries in the 1830's. Limited public and local financing of public libraries, their essential public support (mostly, donations from patrons, societies) were established only at the turn of the 19-20 centuries.

The article shows that the work of most public libraries of the city, created in the second half of the 19th and early 20th centuries, can be considered as the continuation of the network of leading libraries of provincial cities, in particular provincial libraries, as they formed their book collections, mainly from the remnants of the last and fulfilled the same tasks and functions as their predecessors (information, cultural and educational, educational, communicative, ethnographic and other functions). With the establishment of Soviet power, after the nationalization and centralization of library funds, a network of central regional libraries was created, which in the 1920s became the methodological center for all the library schools of the province (hereinafter - districts, regions).

The analysis of the evolution of the leading public libraries of provincial cities gave rise to the development of a periodization of their development, identified varieties of these bookshops. Thus, during its long evolution, the leading libraries of provincial cities, in particular - provincial libraries, although developed not quite dynamically, with great breaks, re-profiling their activities, with frequent changes in names, were formed as centers for scattering the library business of a certain region, as cultural centers of education life, book and spiritual culture.

К е y в о р д s: library activity, history of library business, city library, public library, provincial library, Ukraine.

Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine
Mikhailo Hrushevskiy St., 1, Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: socolv@i.ua

Стаття надійшла до редакції 26.04.2019.